

Дубецька Оксана

кандидатка наук із соціальних
комунікацій, доцентка

Українського державного
університету імені Михайла
Драгоманова

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ВИДАННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Науково-популярна преса стає важливим сегментом медіапростору різних регіонів Наддніпрянської України з кінця ХІХ ст., коли починають розширювати свою діяльність природознавчі й технічні товариства. В цьому аспекті важливими були повідомлення про математичну й фізичну освіту, розвідки в галузі астрономії, хімії, електротехніки, медицини, сільського господарства. У Херсонській губернії наукове життя активно розвивалося завдяки зусиллям працівників Новоросійського університету в Одесі. Здобутки вчених потребували ширшої аудиторії, тож науково-популярні видання взяли на себе завдання популяризації відкриттів у різних сферах знань, пояснення унікальних явищ природи, можливості практичного застосування тих чи інших досягнень, надання освітніх рекомендацій.

У різних містах Херсонської губернії упродовж 1886–1917 рр. у світ вийшло 16 науково-популярних видань: 8 в Одесі, 6 у Миколаєві та по одному в Херсоні й Ананьєві. Найчастіше вони мали відповідний підзаголовок або ж поєднували в змісті різноматичні публікації (літературно-художній і науково-критичний журнал «Порывы», «науково-спеціальний і побутовий журнал «Вестник гомеопатической медицины», «щомісячний науково-громадський, літературно-художній та ілюстрований студентський журнал «Alma mater», щотижневий журнал популярно-науковий, літературний, художній, політичний і громадський «Южные записки»). Серед

тривалих пресовидань, що проіснували не менше десяти років, – «Астрономическое обозрение» (Миколаїв, 1907–1917), «Вестник опытной физики и элементарной математики» (Одеса, 1886–1916), дещо менше функціонували журнали «Природа» (Миколаїв, 1910–1916), «Электричество и жизнь» (Миколаїв, 1910–1917), «Физик-любитель» (Миколаїв, 1904–1917). Короткий період існування мали періодичні видання «Завоевание воздуха» (Миколаїв, 1911), «Южное слово» (Ананьїв, Київ, 1913), «Самопомощь» (Одеса, 1902), «Эконом» (Одеса, 1906).

Зацікавлення читачів викликали публікації ілюстрованого журналу «Астрономическое обозрение». Часопис мав таку програму: загальнодоступні статті з усіх відділів астрономії; історичні нариси з астрономії; космографія у середній школі; із практики любителя астрономії; майбутні небесні явища, на 3 місяці вперед; новини науки (астрономія, фізика, хімія, метеорологія); звіти про дослідження шанувальників астрономії; поштова скринька; бібліографія; оголошення.

У журналі вміщувались статті з усіх відділів астрономії, особлива увага зверталась на суміжні науки – фізику, хімію, метеорологію, фізику земної кулі, техніку, елементарну математику, геодезію. Редакція дбала про те, щоб тексти були написані доступною і зрозумілою мовою, адже журнал призначався широкому колу читачів, особливо ж любителям астрономічних новинок і відкриттів. Їм були адресовані матеріали: «Сузір'я Персея та Кассіопеї», «Сонячна система за найновішими даними», «Астрономія у Вавилоні», «Загадкові явища на сонці», «Методи спостереження небесних тіл і явищ», «Рух земного полюсу», «Сучасні телескопи» тощо.

Друкувалися науково-популярні статті: «Телескоп любителям астрономії» Є. Медведєва (з його малюнками і кресленнями), «Майбутні небесні явища» (на певний сезон), «Небесні явища в 1916

році» Н. Семенова, «Комета Галлея (її минуле, сучасне й майбутнє)», «Плеяди» Г. Гуре, «Персей» А. Преображенського, «Якість і недоліки об'єктивів» Ж. Тауна, «Космографія в середній школі» П. Шумахера, «Астрономія» (з продовженням, включаючи розділи, присвячені фізиці, хімії, математиці та іншим наукам) В. Михайлова. Невеликі повідомлення з'являлись у постійній рубриці «Новини астрономії», де можна було довідатися про метеори, метеорити, планети, вимірювання відстані між зірками, спорудження нового великого телескопа в Америці, повне сонячне затемнення 9 травня 1910 р., температуру сонця і зірок.

З надісланих читачами спостережень видавалися «Праці любителів астрономії» (постійний оглядач – П. Павлов), де систематизувалися й аналізувалися отримані дані. Наприклад, Т. Н. із Миколаєва вів спостереження над Меркурієм 29 квітня 1916 р. О 8 годині 19 хвилин він нарешті побачив планету, про що записав до «Журналу»: «Я маю гострий зір, тому не довелося вдаватися до бінокля. Планета була рожевого кольору і внаслідок наближення до горизонту трохи миготіла». Потім автор описував свої спостереження, здійснені за допомогою телескопа.

У вступі до однієї з таких публікацій редакція наголошувала: «Наш журнал поширюється серед викладачів, учнів, осіб різних професій, які мешкають на всьому просторі великої вітчизни. Всі вони натхненно споглядають чудове зоряне небо, роблять записи своїх спостережень, відзначають все, що їх здивувало й зацікавило. З'явився болід, повільно він пливе по небу і зникає з обрію спостерігача. Мимоволі виникають питання: де його ще бачили? Чи не змінилось його забарвлення, його яскравість? Чи розірвався він у повітрі, чи вийшов із-за меж земної атмосфери й понісся далі в невідому безодню простору?.. Спалахнуло таємниче сяйво... Спостерігач далекої півночі відзначив його... Знову виникають

питання: як далеко на півдні його побачили? Як воно виглядало? Скільки часу там, у південних межах Росії, його спостерігали? Де знайти відповіді на ці питання? ... Тож варто мати ... такий друкований центральний орган, де про все це говориться, куди звертаються всі любителі астрономії зі своїми питаннями астрономічного характеру».

На зацікавлених читачів орієнтувався ілюстрований журнал із дослідних і прикладних фізичних наук (інший підзаголовок – загальнодоступний журнал із фізичних наук та їх додатками в школі, техніці та любительській практиці) «Физик-любитель», який в анонсі на передплату передбачав такі відділи: наука і життя; старе й нове в науці; фізика неба (астрономія); фізика землі (геологія, метеорологія); фізичні науки в школі; прилади та досліди; хімія любителя; любительська електротехніка; фотографія, чарівний ліхтар, кінематограф; фонограф і грамофон; рух по землі й воді (велосипед, автомобіль, човен тощо); повітроплавання; винаходи й успіхи техніки; з любительської практики; домашня майстерня; наука й дозвілля; задачі й запитання; нові книги; листи в редакцію, питання й відповіді; оголошення.

На сторінках журналу друкувались публікації про діяльність наукових товариств та окремих учених, історію відкриттів, пояснення про такі досягнення, як радіоактивні явища; спостереження та передбачення в погоді, будова земної кулі, виготовлення саморобних приладів; розповіді про експерименти та влаштування дешевих хімічних лабораторій. Пропонувалися поради з любительської електротехніки (батареї, акумулятори, створення динамо-машин, освітлення, гальванопластика, безпровідний телеграф), велися бесіди про фотографію, стереоскоп, кінематограф (нові об'єктиви та апарати, пластинки й папір, рецепти, домашня лабораторія, горілки, виготовлення картин). Не залишилися поза увагою редакції двигуни

для човнів і машин, турбіни та вітряки, аероплани і планери, кулі й дирижаблі, повітряні змії тощо.

Публікувалися статті й кореспонденції з різних галузей, дотичних до фізики: «Добування радію та його властивості» та «Електричний струм у газах» Є. С. Бурксера, «Автоматичний музичний інструмент» А.П., «Вибухові речовини» та «Про викладання хімії» А. П. Ростковського, «Жюль-Вернівський силач і формула Ейлера» та «Суперечка на Місяці» Я. Перельмана, «Зодіакальне світло та полярне сяйво» К. І. Сергєєва, «Визначення розмірів Землі, Місяця та Сонця, а також відстані між ними» Н. П. Загайкевича. З теорією і практикою фотосправи пов'язані публікації: «Фотографія як засіб художнього вираження», «Фотографічна література» та цикл «Фотографічні листи» Е. Е. Мелодієва, «Нічна фотографія» Жигарєва, «Застосування розчину каучуку у фотографії» Ливоварова, «Ламподрукувальний папір для портретів» Г. О. Прокопцева, «Замітки фотографа-любителя» Гр. Ф., «Як перетворити фотографічну пластинку в матове скло» Н. Пивоварова, «Фотографування блискавок» П. Знаменського, «Аерофотографія» Б-ва та ін.

Огляди та замітки з повітроплавання присвячувалися таким темам: моноплани-птахи, повітряний флот Німеччини, цепенін у Франції, великий аероплан Сікорського, на аероплані вниз головою, парашут Довшевого, виставка аеропланів, «мертві петлі», 10-ліття аеродинамічного інституту в Москві, авіаційний тиждень у Петербурзі. Популярністю в читачів користувалися «Домашня лабораторія» Е. П., «Саморобна машина для обмотування (ізолювання) проводу» Мик. Капустянського, «Найпростіший розмовний мікрофон» і «Модель любительської радіостанції» М. Кокуріна, «Декілька слів про виготовлення акумуляторів» Ф. Васильєва, «Дешевий патрон для електричних лампочок» В. В. Д. «Забави старого любителя» В. К. Е.

Зацікавлення викликали рубрики «Із любительської практики», «Домашня майстерня», «Наука і забава», де друкувалися такі матеріали: «Як розрізати пляшку» (Л. С-кий), «Затемнення аудиторії» (М. Добровольський), «Паяння свинцю» (В. Заболотний), «Як писати і малювати лівою рукою» (Т. Тіт), «Циркуль любителя» В. Д. Єсипова, «Гра для лікування нервових людей», «Миття скляного посуду», а також виведення плям, гімнастика пальців, паперова драбина, фабрика конвалій, щипці для горіхів, нічник із каштана, як розрізати ножицями скло, «загіпнотизоване яйце» тощо.

Журнал також видавав і пропонував передплатникам та іншим зацікавленим читачам тематичну літературу, серед якої праці «Бесіди про фотографію» (два видання) К. Чернишова, «Органи почуттів і зовнішній світ: публічна лекція» А. К. Монтелі, «Фотографія взимку» Гр. Ф., «Єдність в основі космосу (панефірна теорія світобудови)» К. І. Сергєєва, «Підручник хімії» А. П. Ростиковського тощо. Зазначалося, що основний «назустріч любитель» визнати таким, що заслуговує уваги для учнівських бібліотек середніх, технічних і ремісничих навчальних закладів.

Науково-популярний ілюстрований журнал «Завоевание воздуха» у редакційній статті наголошував на потребі людського духу зазирнути за «лаштунки природи», щоб «мчати назустріч сонцю-знанню»; процеси підкорення людиною повітряного простору, вивчення повітроплавання має бути в полі зору вчених, спеціалістів, допитливих читачів.

Журнал «Природа» видавався Миколаївським товариством любителів природи, складався з двох розділів: 1) систематичні курси, загальнодоступні та популярні лекції членів Товариства, доповіді та звіти, реферати й конспекти виступів; 2) оригінальні та перекладні статті з природознавства, садівництва; наукова хроніка, замітки, спостереження, повідомлення; нові книги, оголошення. У 1911-1912

рр. зміст було поділено на чотири відділи, до останнього увійшли поради початківцям, питання й відповіді з природознавства. Літературно-художній на науково-критичний журнал «Порывы» (Херсон, 1912) призначався здебільшого молоді, тож більшу частину шпальт було віддано художній літературі та статтям про письменників. Із сфери роздумів та дискусій тут надруковано матеріали «Допомога російської середньої школи в справі розвитку самосвідомості людини» Е. Г. Кагана та «Народна освіта» Гр. Деева-Ханявського, науково-популярний нарис «Про гіпноз» Б. Отрищенка.

Свою аудиторію мали науково-популярний і технічний журнал електротехніків-практиків та електриків-любителів «Электричество и жизнь», місячник «Техника и электричество», двотижневик «Вестник опытной физики и математики», щомісячний науково-практичний журнал «Виноградарство и виноделие»; агрономічний, політичний, економічний і науково-популярний щотижневик «Эконом»; видання медичного спрямування – «Вестник гомеопатической медицины», «Самопомощь» та ін., що слугували поглибленню знань у різних сферах науки.